

Мати

Богдан Лепкий

I

У хаті Василя Гильчишина було гамірно й глітно*. В світлиці, на дубовій скрині, застелений білою скатертю, поставлено хрест із церкви, дві свічки та хлібів три бохонці. Відтак до тої скрині приступив священик із дяком і став правити панахиду. Ціла світлиця наповнилася людьми, що стояли поважно, в святочних одежах, півголосом шептали молитву і жалісно зітхали.

Так поминали вони покійну Василиху, яку що лиш перед годиною відпровалили на місце вічного спочинку.

Біля скрині стояв муж покійної, вдовець Василь Гильчишин, так близько самого панотця, що дотикався його священичих риз... Він уважно слухав слів панахиди і раз у раз обтирав правою рукою сльози. Був то мужик у середніх літах, сильний і здоровий, як медвідь.

По парастасі, коли дяк здіймив із священика фелон, появилися на тій самій дубовій скрині свіжі гарячі страви, і ґазда запросив чесних кумів та сусідів, щоби сідали й живилися... Випрошуючись і припрошуючись, засіли вони до страви і, живлячись, згадували покійну добрими словами.

– Так, так, – заговорив священик, – добра була покійна! Дві хоругви до церкви купила, най з Богом спочиває, земля їй пером!

Присутні зітхнули, повторюючи за панотцем:

– Земля їй пером, най з Богом спочиває!

В мешкальній хаті гостив молодий удовець жінок та господарів молодших і не так дуже поважних, як ті, що сиділи разом із панотцем за одним столом у світлиці.

Між тим двері знадвору були відчинені, а крізь них безнастанно входили й виходили люди, як по свячену воду. Приходили жалувати бідного кума Василя і потішали його по тяжкій втраті. Василь дякував їм сердечно, цілуючись з ними в плече, і всякого гостив чаркою й пирогами.

Так тривало аж до вечора. Під вечір панотець від'їхав домів. У хаті Василя Гильчишина зробилося свобідніше. Бесіди йшли голосніші та не так уважливі, як перше. Зчаста вив'язувалися дрібні суперечки, а не обійшлося також без жартів і сміхів, щоби, як то кажуть, сумного потішити. Бо то християнська повинність...

Господар ходив від стола до стола і з кута в кут. Доливав, частував, принуку давав і просив, щоби вибачили, коли їм не догодить.

Пізно вночі прийом скінчився, гості стали розходитися домів. Господар випровадив їх без шапки аж за ворота, на вулицю. Тут вони ще раз стали й перебалакали немалу годину.

– Бідні ви, куме Василю! – казала сваха Горпина. – Дуже бідні. Така хата, такі статки... Не дасте собі ради, ой не дасте. І троє дітей маленьких... Хто то обійде? Хто

обпере, обшиє, хто голову змиє? Такий дріб.

- Нема що, Василю! - заговорив і її муж. - Вам ґаздині треба, і то зараз, бо всьо піде марно. Сватайте Стецеву Гапку... Дівка старша й робітниця добра, якраз для вас, Василю. А старий богач! О, що богач, то кажу... Дасть дві ниви, і пару волів, і дві корови, і скриню. Як гадаєте, зле?

Вдовець вислухав спокійно тої поради, а відтак, махнувши рукою, сказав:

- Дайте спокій, куме-сусідо. Де там мені до того... Тут ще ладаном пахне, а ви про весілля... Де там!

- Ну годі, годі! - потішала його сваха Горпина при допоміж мужа. - Живий живе гадає... Так теж і ви. Покійниця най з Богом спочиває... Праведна була, то всякому звісно... але вам треба про себе подбати і про добро. Вона сама не схотіла би, щоби вам маєток пішов отак фу-у! (Тут Горпина приложила долоню до своєї губи і дмухнула по ній, показуючи Василеві, як його добро розкотиться, коли він не візьме Стецевої Гапки). - Ну, а врешті, діти... Що, гадаєте, діти дадуть собі раду? Де там! Куди їм до того! Та то ще дріб, такий дріб, що аж жалісно дивитися, їм конче ґаздині треба, щоби їх обійти знала. А Стецева Гапка якраз до того. Дівка старша, і робітниця добра, і...

Тут кум, виручаючи жінку, взявся наново вичисляти добрі прикмети Стецевої Гапки. Та лишень добрі! А не сказав того, що вона цокотуха, і побігуща, і, як гадина, недобра. Та й дала ж би вона тим дітям, ой дала! Та й змила ж би вона їх прокльонами... ой змила! Та й обіпрала би їх кулаками... ой обіпрала!

- А втім, як гадаєте, - докінчив невтомимий сват. - Робіть як хочете. І не думайте, що то моя сестрінка, та я за нею потягаю... Борони Боже! Я чисто з серця, з доброго серця, бо виджу, що вона якраз для вас припала. Кажу вам: дві ниви, і пара биків, і дві корови, а врешті, як гадаєте, а я з доброго серця... Ну, бувайте здорові! А не сумуйте! Нехай вас Бог потішить. Здорові будьте!

- Йдіть здорові! Дякую вам, що пошанували мою покійну, а мене розважили. Спасибі вам!

Розпрощалися.

Зачинивши ворота, Василь повільною ходою ішов до хати, роздумуючи над радою доброго сусіда.

- Дві ниви, і дві корови, і пара биків... нема що казати, річ добра. Не без того воно, щоби старий також готівкою дещо не дав... на то вже свати... Аж тоді можна би наймита найти та й сіножатку докупити...

Наймит і сіножатка здавна були гарячими мріями Василя Гильчишина, але через покійну жінку, що взагалі не любила жодних новостей і боялася їх, ті мрії не могли здійснитися. Зате тепер отвиралася перед Василем певна надія, що зможе знайти собі наймита й купити тую сіножатку, яку ще його покійний батько зачав торгувати. Аж тоді показав би він усім, що то значить господар.

Із такими гадками клався він на постіль. Діти вже спали - сном праведним, спокійним, таким, як лишень діти вміють спати, їх легеньке храпання розходилося по хаті та зливалося з голосом цвіркуна і нічної мушки.

Довго в ніч – геть за північ не міг Василь Гильчишин заснути, наперемінку згадував свою покійну жінку і Стецеву Гапку. Він чув Гапчин голос крикливий і злісний, але враз із тим видів, як вона виринала перед ним у темряві ночі, рум'яна, кругла, розложиста, прикрашена парою сірих биків і двома бочистими коровами на тлі хвилюючих золотом пшениці двох довгих і широких нив...

II

А тим часом Василиха проводила першу ніч у новій хаті. Сумно там було, лячно, самотньо. Ані вікон не видно, ні дверей, ні людського духа не чути. Замість стріхи груба верства землі – холодна, мовчалива.

Довкола хати берези ростуть, а в їх тіні стоять дерев'яні хрести. Ось рухаються білі берези і віттями своїми, як руками, доторкаються злегенька хрестів. Вони показують на нову Василишину хату й питаються, хто в ній замешкав. Довкола могили висока трава росте й пахучі квіти; вони щойно тепер підносять свої головки дрібонькі, стоптані за дня під час похоронів. А долом, долом, попри саму землю летить вітер і гладить свіжу могилу своїм холодним крилом і потішає її й каже: "Не бійся!" А відтак летить, кидається довкола, збирає пахощі з росю та обливає ними свіжу, непорослу могилу. Не бійся!..

.....

Опівночі, заки кури на селі запіли, над тою могилою піднялася хмарка. Бліда, маленька. Така, як часом над водою стає або по опарах літає. Вітер підбіг, підніс її на крилах і поставив на ноги. Заколисалася вона, немов із безсилля, і стала. На голові рантук, у руках свічка з ярого воску, руки навхрест. Усе з хмари.

Глянув місяць – сховався. Зірвалася сова, розплющила очі і, б'ючи широкими тяжкими крилами, полетіла в ліси.

Хмарка рушила з місця. Сріблився рантук, біліла погашена свічка в руках, а руки держались навхрест. Куди вона летіла, трава до землі прилягала, дерева розгинали своє галуззя, листям тремтіли – дорогу робили. Летіла понад збіжжя – колосся хвилювало без шуму.

Увійшла в село.

Перед церквою зупинилася на хвилину, мабуть, змовила молитву і далі йшла.

Вартівникам волосся дубом ставало, і хоч не виділи нічого, тремтіли на тілі і хрестилися, щоби страх відогнати.

Крізь заперті ворота перейшла, як промінь місячного світла, не відчиняла їх, бо були скрипкові.

Увійшла.

Вірний пес, що спав біля порога, пізнав її. Пізнав свою газдиню. Зірвався, з радості заскомлів весело і кинувся до неї. Але дарма. Вона не погладила його, як перше, не похвалила його вірності собачої, не глянула навіть на нього. Він хотів доторкнутись її одіж, полащитись хотів – не міг. Перед ним не було нічого. І собака заскомлів тривожно, шерсть насторошив і, піднімаючи голову на місяць, став вити.

Вона увійшла у хату. Ввійшла тихо, незаметно, знов наче те місячне проміння, що

крізь вікно продирається в кімнату. Всі спали – сном твердим, спокійним. Двоє дітей старших на лаві, мале, наймолодше, в колисці, батько на постелі, з якої недавно її забрали і положили в труну.

Попід стелю довкола стін висіли образи святих, немов сторожі сонних. У місячнім світлі видно було їх очі, що дивилися на неї і немов питали, чого прийшла.

Вона підійшла до своїх двох старших на лаві. Спали, підібравши під голови руки, бо подушок не було.

– Бідні ви! – сказала. – Зарання прийдеться вам зазнати людського горя, хлопської неволі. Зарання руки попадаються з праці, попухнуть ноги від утоми. Зарання! Жаль мені вас, діти, та що ж я поможу? Не в моїй воно силі. Та не жахайтесь, ви мої, я буду з вами!

І вона нахилилася над їх уста-коралі і зложила на них свій воздушний поцілуй.

Вони порушилися крізь сон. Здригнулись, кинули собою раз, другий, хотіли встати, збудитись – дарма. Зітхнули тільки і далі усміхались солодко до любої появи.

Біла тінь повернула, майнула собою по хаті і зупинилась над дитиною в колисці.

– Як тобі твердо, моє ти маленьке, як тобі твердо! Гірка ж твоя доля сирітська, гіренька! Таке маленьке і таке безсильне, мов пташатко, хто ж тебе обійде? Тверді в людей руки і щирости не мають. Зломлять тебе, як тую билину крухеньку, бідне моє. А серця їх іще твердші від рук. Біда тобі!

І нахилилася над коліску дитини, а розціпивши закостенілі руки, поправила дитині постіль, щоби твердо не було і щоб не давило її ягідки малої.

А воно, бідне сирітство, ручки витягло до неї і устами, як двома листочками рожі, трепетало:

– Возьми мене до себе, возьми! Не дай мене на поталу мачухи лихої, не дай!

– Не дам, дитино! – відповіла тінь біла і приступила до постелі.

Василь спав, хропучи здорово крізь сон, і усміхався до двох широких нив, і наймита годив і торгу на сіножатку добивав.

Не промовила до нього ані слова, тільки вдивилася в його лице своїми розбільними очима так сильно, що він не втерпів.

– Не віддам! – крізь сон промовив. – Ні, не віддам! Не бійся, Гандзю, не дам я знущатись над дитиною нікому, не позволю їй кривди зробити. А Гапки я не візьму, бо вона яззя*.

Вона ж удруге глянула на нього поглядом таким сердечним і широї вдячності повним, що в нього серце з болю защеміло, і він припідняв повіки. Глянув по хаті – нічого не було. Очі протер – ні, нема нічого. Тільки місяць до вікна заглядає і сверщок цвірінькає в куті. На подвір'ю пес виє.

– Свят, свят, свят! – говорив, хрестячися, Василь. – А я був би присяг, що Гандзя була?..

На другий день здивався Василь із своїм сватом біля криниці. Напували коні.

– Слава Богу!

– Навіки слава!

- А де! Тпр-р-ру, Кара! Куди лізеш, Гніда? Гей до води... Ну що ж там чувати?

- Та нічого. А що ж би? Біда, та й годі.

- А скучно вам, куме?

- Своя річ, що скучно.

- Та воно правда, але що ж робити?

- Всьо Божа ласка... Куди лізеш, Гніда?

По такім офіціальнім вступі приступили до речі.

- Но як же, Василю?

- Та ніяк. А що ж би?

- Возьмете Гапку?

- Най її беруть другі.

- Не кажіть, Василю! Пожалуйте того! Пара биків, скриня, дві корови, а поле, як лани в пана. Ну як же? Возьмете?

- Не мені її брати.

- Та чому?

- Бо тому! - з притиском відповів Василь і, напоївши коні, завернув додому.

Примітки:

Глітно - тісно.

Язя - злюка.